

LIV OCH FRED MENING OCH RELIGION

Mitt emot FN:s högkvarter i New York, där First Avenue passerar genom United Nations Plaza, står det med stora bokstäver på en husvägg (givetvis på engelska).

De skall smida om sina svärd till plogbillar
och sina spjut till vingårdsknivar.

Citatet är hämtat från profeten Jesajas bok (Jes. 2:4) i den hebreiska Bibeln, av kristna kallad Gamla Testamentet. Jesaja levde på 700-talet före vår tideräkning och i en tid som i ännu högre grad än vår egen var präglad av våld. Att redan då drömmen om en framtid för alla utan våld fanns, inte bara som en personlig och hemlig privat dröm utan som ett mot den våldsunderstödda politiska makten riktat kritiskt alternativ, kan inte nog förundra oss. Eller borde väcka vår förundran! Och denna dröm är knuten till människans gudsrelation, till tanken på att människan fått livet som gåva av själva skaparkraften – med många namn – och är ansvarig inför denna och inför sina medmänniskor. I den judisk-kristna trostraditionen kallas denna fredsdröm för *Shalom* (inom den arabisk-muslimska traditionen *Salaam*), och den handlar om harmoni, kärlek och glädje i människans alla relationer, till sig själv, till medmänniskor, till naturen och till Gud.

Vid denna tid, alltså under årtusendet före vår västerländska tideräkning, framträder nästan alla de tros- och tanketraditioner som vi idag kallar världsreligionerna. I grunden för alla dessa traditioner ligger tanken på fred och kärleksfulla relationer. I vår egen samtid uttrycks ofta tanken att heliga texter från denna tid är så fulla av våldsanspel-

ningar och våldsuppmaningar att vi borde frigöra oss från dem. Då har vi gjort oss okänsliga för det faktum att förekomsten av våld knappast är att förundra sig över. Men förekomsten av en levande dröm om ett fredsrrike för alla är så mycket mera anmärkningsvärd!

Livskunskap kan i detta sammanhang tolkas som kunskap och färdigheter att leva livet så att våra djupaste drömmar om en värld bortom våldets dominans och med kärleksfulla relationer på flesta möjliga plan blir verklighet. Och i motsats till de många som i vår tid främst förknippar religion med våld vill jag hävda att religioner primärt är fredssökande rörelser och traditioner. Men som allt mänskligt är ingenting entydigt eller svart-vitt och rent från de våldsbenäga sidor av våra personligheter som vi alla delar med varandra.

FN, Förenta Nationerna, bildades alltså i traditionen från profeten Jesaja och alla andra som inom olika kultursfärer gett uttryck för mänsklighetens gemensamma längtan efter fred. Det skedde efter Andra världskrigets slut på hösten 1945. FN-stadgan ger uttryck för en beslutsam vilja att i framtiden lösa konflikter utan våld så långt det är möjligt. Säkerhetsrådets permanenta medlemmar gavs ett särskilt ansvar för fred och fredlig konfliktlösning.

Den som mer än någon annan i FN:s historia bidragit till att utveckla FN som ett instrument för fredsdrömmen från Jesaja är organisationens andre generalsekreterare, svensken Dag Hammarskjöld. Han tillträdde sin post i april 1953 och avslutade den med döden utanför Ndola i dåvarande brittiska kolonin Nord Rhodesia, nuvarande Zambia, i september 1961. I FN-byggnaden finns ett rum som på ett särskilt sätt påminner om Dag Hammarskjöld. Det är meditationsrummet på bottenvåningen, öppet för alla besökare. Det invigdes i april 1957, och Hammarskjöld var själv den drivande kraften både bakom dess tillkomst och dess utformning. Rummet är tomt med undantag av ett i rummets mitt vilande järnmalmsblock som träffas av en ljustråle från taket, samt en al fresco-målning på ena kortväggen. Konstnären var Hammarskjölds nära vän Bo Beskow som liksom järnmalmsblocket kom från Sverige.

Man kan lätt se att meditationsrummet i FN-byggnaden är ett rum fyllt av "livskunskap". Vid invigningen talade Dag Hammarskjöld

om symboliken i rummet. Vi bär alla på ett centrum av stillhet omgivet av tystnad, sa han, och hänvisade till järnmalmsblocket. Ljusstrålen pekar på att varje dag ger himlens ljus liv åt den jord vi står på, för många också en symbol för hur andens ljus ger liv åt materien. Stenen i rummets mitt kan tolkas som ett altare, tomt inte därför att det inte finns någon Gud, inte heller därför att det är ägnat åt en okänd Gud (här anspelar Dag Hammarskjöld på berättelsen om Paulus besök i Aten enligt Apostlagärningarna i Nya Testamentet, Apg 17), utan därför att meditationsrummet är vigd åt den Gud som människan dyrkar under många namn och i många former. Men järnmalmen i stenblocket påminner också om tvånget att välja hur vi vill använda malmen, till svärd eller plogbillar, till stridsvagnar eller bostäder. Det är i den inre stillhetens rum, inom var och en av oss, vi träffar våra val. Talet avslutas med en hänvisning till att meningen med ett fartyg inte är skrovet utan tomrummet innanför. Så är det också med meditationsrummet i FN-byggnaden. Det är tomrummet och vad vi människor fyller detta tomrum med som är den avgörande meningsfrågan.

Efter Dag Hammarskjölds död 1961 fann man i hans lägenhet på Manhattan i New York dagboksliknande anteckningar som senare publicerades som *Vägmärken*. Hammarskjöld kallar själv anteckningarna för ”den enda riktiga ’profile’” som kan tecknas av hans liv, och de är ”en sorts ’vitbok’ rörande mina förhandlingar med mig själv – och Gud” (ur odaterat brev till kabinetssekreteraren Leif Belfrage vilket återges först i *Vägmärken*). I dessa anteckningar möter vi en kristen mystiker som brottas med sitt ”tomrum”. Vad är det som får fylla mitt väsens tomrum, frågar han sig. Är det mitt ego eller är det Gud som uppfyller mig?

Mystik, kristen mystik såväl som dess motsvarigheter inom andra religionstraditioner, kallas den erfarenhet som människor gör av något som de kommit att kalla ”Gud”. Det är alltså samma erfarenhet som profeten Jesaja på 700-talet före vår tideräkning byggde sin vision av ett kommande fredsrike på. Det betyder att för människor med mystik-erfarenhet handlar freden i första hand inte om politiska beslut och strategiska konflikthanteringsmekanismer. Freden är en personlig sak, den börjar inom varje människa och söker sin väg utåt, mot medmänniskor, samhälle och värld.

Bland medarbetarna inom FN-organisationen försökte Dag Hammarskjöld plantera insikten om det personliga ansvaret för freden. I motsats till alla dem som ville se FN som ett ”konferensmaskineri” och en spelplats för stormakterna med det kalla krigets svart-vita tolkningshorisont som fondvägg tecknade han bilden av den internationelle tjänstemannen som tjänade fred, frihet och oberoende, mänskovärde och jämlikhet framför snäva nationella intressen. I detta liknande han Mohandas Gandhi, den indiske icke-våldsaktivisten som fick hela det brittiska imperiet på fall, som av sina medarbetare krävde att de inom sig själva verkade för den förändring de ville se i samhället och omvärlden.

Kring tomhet och tomrum formulerar sig den mystiska livshållning som var Dag Hammarskjölds och som den framträder i *Vägmärken*. Grundmetaforen är skålen, ”vårt väsens skål”, som enligt en anteckning från nyåret 1957 skall ”räckas fram för att mottaga, bära och återskänka. Räckas fram tom – ty vad som gått före skall speglas blott i dess klarhet, dess form och dess vidd.” ”Det som gått före”, dvs våra skilda livserfarenheter, påverkar skålens form men borde inte fylla dess tomhet. Då försvinner förmågan att leva som en mottagare. ”Jag är kärlet. Guds är drycken. Och Gud den törstande” liksom ”Bägarens stolthet är drycken, dess ödmjukhet tjänandets”. Och som det kanske tydligaste uttrycket för vad det handlar om: ”Icke jag utan Gud i mig.”

Om Gud vill fred, shalom, och att leva som en mottagare är att leva öppen för Guds vilja till fred, så blir varje mottagare, varje ”tom skål”, ett redskap för fred. Det var alltså med denna ”profil” på sitt inre liv, och sin tro och livshållning, Dag Hammarskjöld ledde den stora FN-organisationen under dess kanske svåraste tid. 1950-talet var det kalla krigets första decennium, och världen tycktes predestinerad för ett antingen-eller. Antingen öst eller väst. Antingen kommunism eller liberal kapitalism. Atombombshotet hängde tungt över världen. 1950-talet var också den begynnande avkolonialiseringens första årtionde, och FN:s medlemsantal ökade snabbt genom de många nya – framför allt – afrikanska stater som tidigare varit kolonier. Skulle dessa nya stater tvingas välja sida enligt det kalla krigets logik? FN skulle enligt dess generalsekreterare vara ett stöd för dessa

nya stater och en garant för deras oberoende av stormakterna som ville tvinga in dem inom sina respektive intressesfärer.

På vilket sätt kunde Dag Hammarskjölds personliga livsförståelse påverka ett helt FN-maskineri? Många nya initiativ togs inom FN under hans tid som generalsekreterare, inte minst genomgripande var de fredsbevarande FN-trupper som skulle skilja stridande parter åt i konflikter. Första gången en sådan FN-trupp kom till användning var i samband med Suez-krisen under november och december 1956. Men det som kanske mest bar Hammarskjölds prägel var det som kommit att kallas den tysta diplomatin, försöken att föra bort förhandlingar mellan parter i en konflikt från den offentliga arena, där slagorden dominerade, till samtal i enrum eller avskilda konferenslokaler, där personlighetens ärlighet och transparens kunde få mera genomslag. Detta var helt i linje med Hammarskjölds syn på freden som en djupt personlig sak och hans strävan att få alla medarbetare inom den organisation han ledde att tänka på samma sätt om den egna personlighetens betydelse.

På denna punkt, det personliga förhållningssättet, anar vi inflytande från den judiske religionsfilosofen Martin Buber. Hammarskjölds inspirationskällor var främst personer sedan länge döda. De medeltida mystikerna såsom Mäster Eckhart, Thomas a Kempis och Johannes av Korset präglade honom vilket tydligt framgår i *Vägmärken*. Också mystiker från andra religionstraditioner åberopas. Bland samtida filosofer och teologer är det framför allt Albert Schweitzer och Martin Buber, inte minst den senare. Buber skrev på 1920-talet sin bok *Jag och Du*, och den boken har påverkat mångas tänkande under 1900-talet. Mänskligt liv är möte, menar Buber, och i mötet uttalar vi antingen ”grundordet” jag-du eller jag-det. I det förra fallet möts två subjekt som låter den andre definiera sig själv, och mötet dem emellan bär på ett ”tomrum”. Det betyder att jaget avstår från planer och projekt vilka skulle förvandla den andre till objekt, instrument och medel för det egna subjektet. Det är detta senare som utmärker jag-det-hållningen.

Martin Buber och Dag Hammarskjöld möttes personligen tre gånger 1958 och 1959, första gången i New York och sedan i Jerusalem. De delade en mystik livsförståelse men hade mycket olika syn på politi-

kens möjlighet att bidra till fred. En politiker möter medmänniskor med nödvändighet på jag-det-planet. De vill alltid använda dem som de möter för sina syften, menade Buber. Hammarskjöld menade att detta var sant om politik bedrevs som plakat- och slagordspolitik, vilket han ju hade rik erfarenhet av inom FN. Men han menade samtidigt att det fanns alternativ, nämligen det som han själv förespråkade och försökte företräda, det personliga mötet och samtalet inom ”den tysta diplomatin”. I det samtalet var lyssnandet viktigare än propagerandet. Det finns en anteckning i *Vägmärken* som tydliggör hur Hammarskjöld förstod och uttryckte det som Buber kallar ”grundordet” jag-du. Anteckningen är från augusti 1959, alltså efter de tre personliga mötena mellan de båda.

Enkelhet är att uppleva verkligheten icke i *relation till oss* utan i dess heliga oberoende. Enkelhet är att se, döma och handla utifrån den punkt i vilken vi vilar i oss själva. Hur mycket faller då ej bort! Och hur faller ej allt annat i läge! Vilande i vårt väsens centrum möter vi en värld där allt på samma sätt vilar i sig. Därvid blir trädet ett mysterium, molnet en uppenbarelse, människan ett kosmos vars rikedom vi fattar endast i glimtar. (Hammarskjöld, 1963, s. 141 i originalutgåvan, s. 140 i pocketversionen.)

Martin Buber fanns med på Hammarskjölds sista resa, flygresan från Leopoldville till Ndola den 17 september 1961. Inte personligen men som samtalspartner i form av boken *Jag och Du*. Hammarskjöld hade lovat Buber att översätta boken till svenska, och han hade påbörjat översättningsarbetet i september. När han lämnade Leopoldville låg cirka tio sidor kvar på gästrummet där han bott. Vid nedslagsplatsen utanför Ndola fann man ytterligare ett antal sidor. Alltså hade Hammarskjöld ägnat timmarna i flygplanet till att översätta den inte alltför lättöversatta *Jag och Du*. Han måste ha varit djupt inne i Bubers tankevärld om att möta varje människa som ett Du, som subjekt i sitt eget liv och med egenvärde utan koppling till den som möter och dens behov av den andre.

Ingen kunde vara svårare att möta på ett respektfullt sätt än den person som Dag Hammarskjöld var på väg att möta öga mot öga. Det handlade om Moise Tshombe, utbrytarprovinsen Katangas president

och därmed hela Kongokrisens symboliska upphov. Den forna kolonin Belgiska Kongo blev den självständiga staten Kongo från den 1 juli 1960. Det dröjde inte mer än en vecka förrän Moise Tshombe utropade Katanga som en självständig republik och därmed lämnade Kongo. Kongo och dess förste premiärminister Patrice Lumumba vädjade till FN som beslöt verka för den nya statens sammanhållning och enhet. En förlust av Katanga skulle få drastiska ekonomiska konsekvenser för Kongo, eftersom de flesta gruvfyndigheter fanns i den provinsen. Det är lätt att se västmaktsintressen bakom Katangas proklamerade självständighet, och Tshombe var bara ett inhemskt alibi för utländska intressen och post-kolonial girighet. Men också det kalla krigets logik spelade in. I Katanga fanns och finns fortfarande världens största urangruva, och framför allt USA fruktade att denna skulle komma under Sovjetunionens kontroll om Katanga förblev en del av Kongo, där Lumumba rörde sig österut i besvikelsen över att FN inte resolut med våld återförde Katanga till republiken Kongo. Tshombe var alltså en bricka, en opportunist i ett större spel. Men var han något mer?

Mycket talar för att Dag Hammarskjöld genom sitt översättningsarbete förberedde sig för att möta Tshombe på "buberskt vis", alltså som ett subjekt med egenvärde utan instrumentell nytta för honom och FN. Kanske skulle då en annan person framträda, en person med afrikansk självkänsla och stolthet över nyvunnen självständighet bortom ekonomiska västmaktsintressen och kalla-kriget-logik. Kanske hoppades Hammarskjöld på en vändpunkt i krisen, en väg mot fred som tog sin början i ett personligt möte. Så ville han tänka och tro. Men han fick aldrig chansen.

Referenser

Buber, M. *Jag och Du*. (Svensk översättning 1962) Dualis Förlag; 1994.

Dag Hammarskjöld Foundation. Critical Currents. Can we save true-dialogue in an Age of Mistrust? The encounter of Dag Hammarskjöld and Martin Buber. *Occasional Paper series*. No. 8, January 2010.

- Hammar, KG. Dag Hammarskjöld och Vägmärken (i *Freden som äventyr. Dag Hammarskjöld och FN:s framtid*). Regeringskansliet och Atlantis; 2005.
- Hammar, KG. *Vägen valde dig. Meditationer över Dag Hammarskjölds Vägmärken*. Seglora smedja; 2011.
- Hammarskjöld, D. *Tal 1953-61*. Ett urval redigerat av Wilder Foote. Stockholm: Norstedts; 1962.
- Hammarskjöld, D. *Vägmärken*. Stockholm: Bonniers; 1963.
- Little, D. (Red.) *Peacemakers in Action. Profiles of Religion in Conflict Resolution*. Cambridge University Press; 2007.
- Smith, R. G. *Martin Buber*. Dualis Förlag; 1992.
- Svegfors, M. *Dag Hammarskjöld. Den förste moderne svensken*. Stockholm: Norstedts; 2005.
- Williams, S. *Who killed Hammarskjöld? The UN, The Cold War and White Supremacy in Africa*. London: Hurst; 2011.